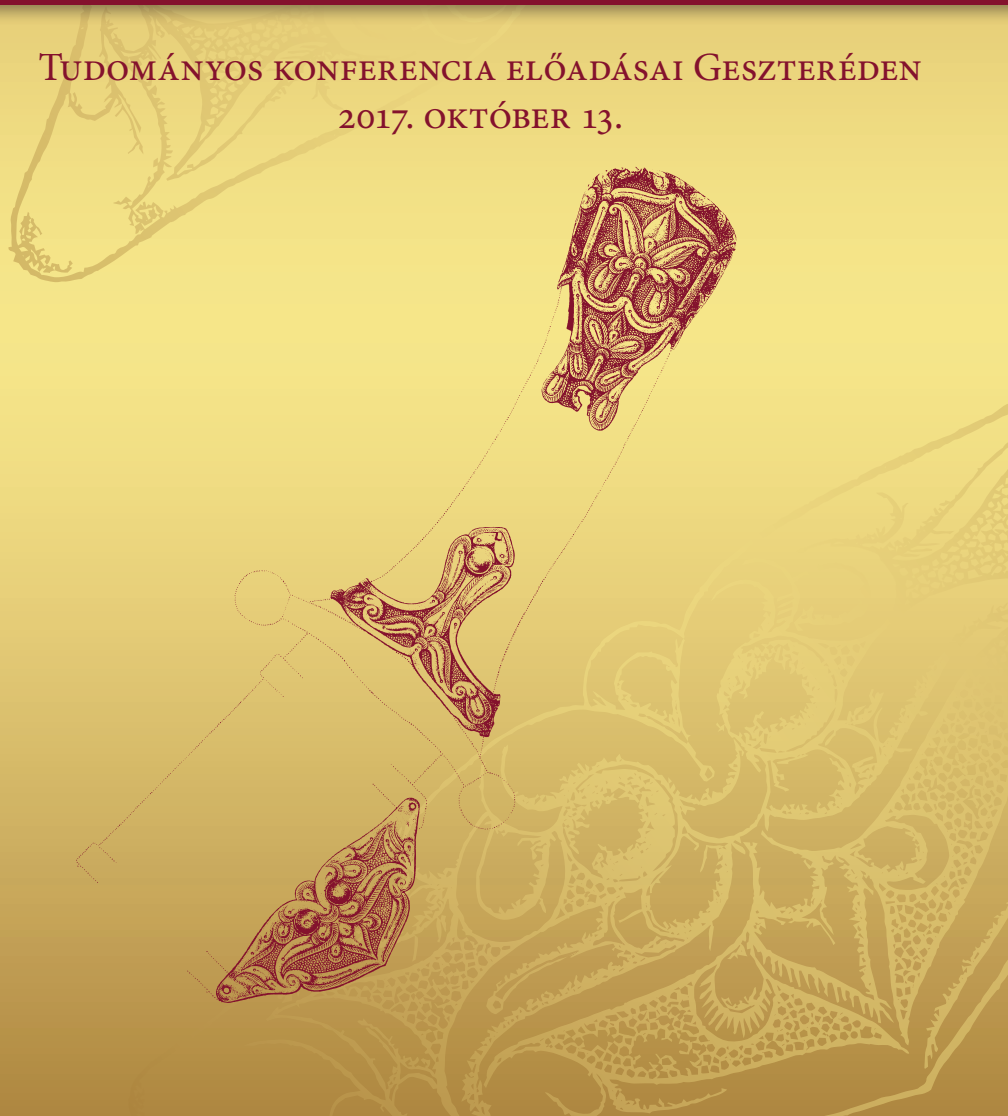

A GESZTERÉDI ARANYSZABLYA TÖRTÉNETI JELENTŐSÉGE

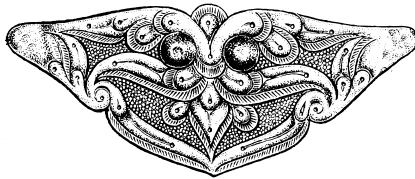
TUDOMÁNYOS KONFERENCIA ELŐADÁSAI GESZTERÉDEN
2017. OKTÓBER 13.

**A GESZTERÉDI ARANYSZABLYA
TÖRTÉNETI JELENTŐSÉGE**

TUDOMÁNYOS KONFERENCIA ELŐADÁSAI GESZTERÉDEN

2017. OKTÓBER 13.

A GESZTERÉDI ARANYSZABLYA
TÖRTÉNETI JELENTŐSÉGE

Tudományos konferencia előadásai – 2017. október 13.

Geszteréd-Nyíregyháza

A kiadvány munkatársai:

*Bíró Ádám, Beleznai Gabriella,
Istvánovits Eszter, Németh Péter,
Rácz János és Révész László*

Szerkesztette:
Németh Péter

Rajz:
Beleznai Gabriella

© Geszterédi Aranyszablya Társaság, 2019

Kiadja a
Geszterédi Aranyszablya Társaság Alapítvány

4232 Geszteréd, Kállói út 2.

Felelős kiadó:
Rácz János
kuratóriumi elnök

ISBN 978-615-00-6812-1

A kötet anyaga letölthető
a Geszterédi Aranyszablya Társaság honlapjáról:
www.geszterediaranyszablya.hu

Nyomdai munkák: Rexpo Kft.
Felelős vezető: Rácz János

A GESZTERÉDI ARANYSZABLYA TÖRTÉNETI JELENTŐSÉGE

TUDOMÁNYOS KONFERENCIA
ELŐADÁSAI – 2017. OKTÓBER 13.

Geszteréd, 2019

RÉVÉSZ LÁSZLÓ

A GESZTERÉDI 10. SZÁZADI VEZÉRI SÍR ÉS RÉGÉSZETI KÖRNYEZETE

Geszteréden 1927-ben a sertéskonda túrta ki a homok alól egy gazdag mellékletekkel elhantolt férfi sírját. A megmaradt leleteket a nyíregyházi múzeumból a helyszínre siető Kiss Lajos gyűjtötte össze. A férfi rangját aranyveretes szablya, aranyozott ezüst öv- és lószerszámveretek jelezték.¹ A geszterédihez hasonló leletgazdagságú férfisírokat korábban is találtak ÉK-Magyarországon. 1894-ben szőlőültetés során forgattak ki a munkások négy sírt Tarcalon.² Közülük az egyikből szablya aranyozott ezüst díszítményeit, tarsolylemez, övdíszeket és íjtartó tegez vereteit mentették meg. (1. kép) Kenézlőn 1913-ban szántás során pusztítottak el egy gazdag sírt, erre utalnak az összegyűjtött tárgyak: ezüst tarsolylemez, aranyozott ezüst övveretek és íjtegez díszítmények, s egy szablya töredékei.³ Eperjeskén 1922-ben a helyi földbirtokosok tárták fel egy temető részletét. Két sírban tarsolylemez és készenléti íjtegez díszvereteit találták.⁴ Bodrogszedahelyen (Streda nad Bodrogom, Slo) J. Neustupny egy igen gazdag férfisírt ásott ki, melynek veretes öve, szablyája, díszes íjtartó tegeze és lószerszáma volt.⁵ Néhány évvel később ugyanitt a temető további 11 sírját tárták fel. A Kárpát-medence északkeleti szegletében, Zemplén (Zemplin, Slo) község határában 1959-ben gazdag 10. századi magyar férfisírt talált V. Budinský-Krička kassai régész.⁶ A vasko-

1 Kiss 1938.

2 Jósza 1895, 75-76.

3 Jósza 1914, 303-344.

4 Kiss 1920-22, 42-55.

5 Nevizánsky – Košta 2009, 301-354.

6 Budinský-Krička 1965, 309-338.

1. kép: Tarsolylemez és aranyozott ezüst szablyaveretek Tarcalról

ri halomsírba másodlagosan beásott 10. századi sír leletei révén (aranyozott ezüstveretes öv és lószerszám, aranylemezzel díszített szablya, arany hajkarikák, nyak- és lábperecek, aranyozott ezüst díszkorongok, palmettamintás ezüst csésze, ezüstveretekkel díszített ruházat) a korszak leggazdagabb férfisíri közé sorolható. (2. kép) Sajnos a sírról nem készült részletes dokumentáció. Részben ez az oka, hogy az ásatónak Fettich Nándorral közösen írt, s több vitatható feltételezést tartalmazó könyve⁷ komoly szakmai vitát keltett.⁸ A vita egyik központi kérdése az volt, hogy tekinthető-e a sírlelet a magyaroknak a Kárpát-medencébe történt bejövetele (895) előtt uralkodó fejedelme, Álmos sírjának, miként azt Fettich vélte? Végezetül Rakamazon 1974-ben földgyalu forgatott ki egy igen gazdag temetőt. A leggazdagabb sír leletei közül aranyveretes szablya, tarsolylemez, aranyozott ezüst övveretek és a halotti szemfő arany lemezei maradtak meg.⁹ (3. kép)

A bemutatott sírok nem régészeti ásatás során kerültek elő. Leletanyaguk hiányosan jutott a múzeumokba, így értelmezésük komoly problémákat okoz. E téren jelentett előrelépést az 1986-1990 között a karosi 10. századi temetőben folytatott ásatás, amelynek során két gazdag, érintetlen férfisírt sikerült megfigyelni. Ezek segítségével lehetségessé vált a korábban előkerült rangos sírok több veretcsoportjának az értelmezése.¹⁰ (4. kép 1-2)

Bizonyos rangbeli különbségek az imént röviden bemutatott tíz előkelő között is lehettek. Valamennyi méltóságjelvény (aranyozott ezüstveretes öv, tarsolylemez, arany vagy aranyozott ezüstveretes szablya, aranyozott ezüstveretes készenléti íjtegez) együtt csak a karosi II. temető 52. sírjában mutatható ki. A két eperjeskei sír inkább a rangsor alján helyezkedett el, hiszen csak tarsolylemezt és napszimbólummal díszített íjtegezt hordtak. Velük

7 Budinský-Krička–Fettich 1973.

8 Hozzászólások 1966, 278-283; Bartha et al. 1969, 114-125; Fettich 1969, 109-113; László 1976, 79-85; Fodor 1976, 282-286.

9 Fodor 1996, 110-119.

10 Révész 1996.

2. kép: Aranyozott ezüst csésze a zempléni sírból

3. kép: A rakamazi szablya arany markolatgombja

4. kép 1: A karosi III. temető vezéri sírja

4. kép 2: A karosi III. temető vezéri sírjában talált készenléti íjtartó tegez veretei

ellentétben e réteg legelőkelőbbjei aranyveretes szablyáik révén a zempléni, rakamazi és geszterédi sírokban nyugodtak.

Ma még nem tudjuk eldönteni, hogy a rangjelző tárgyak valamelyike miért hiányzott az egyes sírokból. Azt kizártnak tartom – épp a sírok leletgazdagsága miatt – hogy ezeket értékük miatt nem temették el. A Felső-Tisza-vidék 10. századi temetőink elemzése nyomán ugyanis kimutatható egy meglehetősen szigorú rangsor: az alacsonyabb rangúaknál bizonyos rangjelző tárgyak csak ritkán fordulnak elő együtt.¹¹ Feltevésem szerint mindenkinek a sírjába tették azon tárgyakat, melyek életében a társadalomban betöltött rangját szimbolizálták. Nem valószínű az sem, hogy ezek éppen rangjelző szerepük miatt utódikra szálltak. A steppei népeknél ugyanis nincs nyoma annak, hogy egyetlen konkrét tárgy jelképezett volna egy méltóságot. E sírok vizsgálata arra utal, hogy e férfiak valamennyi méltóságjelvényükhöz egyszerre egy időben jutottak hozzá. Összes méltóságjelvényük vagy egyformán kopott, hosszú ideig használt, vagy más esetekben verdefényes, szinte új. Ez azt jelenti, hogy nem fokozatosan, a ranglétrán lassanként emelkedve, hanem egyszerre jutottak hozzájuk.

E sírok jellegzetes, a korabeli magyar szállásterületen másutt ki nem mutatható csoportot alkotnak. Bennük a 10. század első felében élt, s az eddig ismertek közül a legrangosabb vezetők nyugodtak. Rangjuk meghatározására már történtek kísérletek. A legtöbb kutató törzs- vagy nemzetségfőket látott bennük.¹²

A sírlelet és a társadalmi státusz kérdésének vizsgálatához kiindulópontként érdemes megfontolni Heiko Steuer¹³ és Sebastian Brather figyelmeztetését, mely szerint jogi kategóriák (s ide tartozik a társadalmi státusz is)

11 Révész 1991, 87-97.

12 Németh 1973, 19-32; Budinský-Krička–Fettich 1973, 76; Fodor 1996, 111; Mesterházy 1995, 1033-1052.

13 Steuer 1979, 612.

pusztán a régészet eszközeivel csak nehezen, s rendkívüli körütekintéssel vizsgálhatók.¹⁴

E képet tovább árnyalja, hogy vitatott az is: a sírokban talált leletanyag milyen mértékben tükrözi az elhunyt társadalmi helyzetét? Heinrich Härke e tekintetben a sírmellékleteknek több csoportját különítette el.¹⁵ Härke precízen kidolgozott kategóriái azonban az adott sírt feltáró és a mellékleteket értelmezni próbáló régész számára (minden valóságtartalmuk mellett) csak korlátozott segítséget nyújtanak. Az egyes sírmellékletek ugyanis több kategóriába besorolhatók. Egy szablya pl. jelezhetette az elhunyt katonai rangját, ugyanakkor lehetett személyes tulajdona, rá emlékeztető vagy életének egy jelentős eseményét szimbolizáló tárgy vagy a másvilágra adott felszerelés része, s akár mindezek együttese is. Mivel nem ismerjük a temetést végzők szándékát, így az adott fegyvernek a síregyüttesben betöltött szerepét sem tudjuk pontosan meghatározni.

Tagadhatatlan annak a felismerésnek a jelentősége, mely szerint a temetést végző család a szertartással a temetésen résztvevő közösség tagjai felé is reprezentálni kívánta saját gazdagságát és jelentőségét.¹⁶ A sírba helyezett tárgyak mennyiségén és minőségén kívül ez többféle módon is megnyilvánulhatott. Ilyen lehet pl. a halotti tor során felszolgált étel-ital mennyisége és

14 Brather 2006, 25: „A sírok alapján a régészet képes egyértelmű 'vagyonki különbségek' és 'minőségi csoportok' leírására. Mindazonáltal az így kiderített csoportosulások nem feltétlenül felelnek meg közvetlenül az egykori státusz-csoportoknak, hiszen az utóbbiak esetében nem statikus elhatárolódásokról van szó, ráadásul ezek más társadalmi csoportosulásokkal is versengtek. Előfordulhatott, hogy egyesek, ami a származásukat illeti, még meghatározott élcsoporthoz tartoztak, noha a megfelelő reprezentációt már nem engedhették meg maguknak. A 'középrétegből' nem kevesen 'törtek fel', s fényezés dolgában felül is múlták az elitcsoporthoz tagjait, ám 'formálisan' nem tartoztak az adott élcsoporthoz.”

15 Härke 2003, 107-126.

16 Christlein 1973, 147-180, Härke 1997, 20.

minősége, valamint a sírépítmény létrehozására fordított munka mennyisége.¹⁷ E fontos szempontok azonban a Kárpát-medence 10-11. századi sírjainak értékelésében csak kevés szerepet kaphatnak. Ami a sírépítményeket illeti, a koporsókra utaló maradványokon kívül fából épített sírkamráknak nincs nyoma, maradandó anyagból építetteknek még kevésbé. Maguk a sírgödrök is csekély változatosságot mutatnak e szempontból. 60-140 cm körüli mélységük és kiugró szélsőségeket nélkülöző méreteik számottevő különbségek dokumentálására nem elegendőek.

Hasonló a helyzet az ételmellékletek és az állatáldozatok terén is. Ha előfordulnak is ilyenek, síronként (ritka kivételtől eltekintve) csak egy-egy edényt, vagy a húsételre utaló egy-egy csontot találunk. Nyoma sincs a más korszakokban megfigyelt (akár nagyobb számú) áldozati állatnak, a többnyire juh, szarvasmarha, ritkábban sertés vagy szárnyas csontok áldozati ajándékként, túlvilági útravalóként értékelhetők, s aligha tájékoztatnak a halotti toron elfogyasztott étel mennyiségéről.

A sírokban nyugvók társadalmi helyzetének megítélését nehezíti az is, hogy felmerült: az elhunytat nem az életében használt ruházatban és felszereléssel bocsátották túlvilági útjára,¹⁸ hanem mindezt a temetkezés során alkalmilag válogatták össze, akár túl is reprezentálva a valós helyzetet. A legújabb megfogalmazás szerint a sír nem a hajdani valóságot jeleníti meg, hanem a halott, a temetést végzők és a temetésen résztvevők reprezentációs szándékát, ill. elvárásait.¹⁹ E kérdés még további vizsgálatokat igényel. Munkahipotézisként egyelőre fenntartom azon korábbi véleményemet, mely szerint kifejezetten a sír számára készült tárgy csak igen kevés van a honfoglalás kori leletek között. Az elhunyt számára a temetés alkalmával összeválogatott, s annak élete során korábban együtt sohasem viselt ruhadarabok, ékszerek és méltóságjelvények előfordulásának lehetősége ugyan

17 Tainter 1975, 1-15, Gebühr 1970, 93-116.

18 Az erre vonatkozó nézetek rövid összefoglalását ld. Révész 1996, 96-97.

19 Härke 1997, 22-23, Bollók 2015, 109-117.

nem ellenőrizhető, de nincs is akkora jelentősége, mint amelyet e feltevés közreadója annak tulajdonít.²⁰ Még ha ily módon jártak el, ezt akkor is csak bizonyos keretek között teheték: a ruhadarabokat nyilván az elhunyt, de legalábbis családja ruhatárából válogathatták ki. Ennek következtében aligha temettek el valakit pl. csüngőtagos veretekkel felszerelt kaftánban, ha sem ő maga, sem családtagjai ilyeneket soha nem használtak, hiszen akkor nem is nyílt volna módjuk azt a rendelkezésre álló készletből kiválasztani. Márpedig 170 év régészeti kutatása után nyilvánvaló, hogy a 10. században igenis megvoltak azok a jellegzetes viseleti csoportok a magyarság körében (pl. rozettás lószerszámvereteket használók, csüngőtagos ruhadíszeket használók), amelyek egymással soha nem keverednek. Teljesen létszerűtlennek tartom azt feltételezni, hogy valakinek a viselete éppen a ravatalán változott volna meg gyökeresen.

Hasonlóképpen látom a gazdag mellékletű férfiak megítélésének a kérdését is. E tekintetben legelősebben Marosi Ernő fejtette ki a véleményét,²¹

20 Bollók 2015, 112-114.

21 Marosi 1997, 162: *„...ha hihetünk az egyes fegyverek, viseletelemek rangjelző szerepéről szóló elméleteknek, uniformisuk – hogy a modern hadsereggel való párhuzamok teljesebbek legyenek – a rangjelzést sem nélkülözte. Szepszisünk csak erősödik, belegondolván e tábornoki extra-öltözetek harci célszerűségébe. E ponton meginog az a hitünk, amely szerint a temetkezés mindig az evilági élet pontos tükröképe...”* A gazdag mellékeltű férfisírokról Uo.: *„...nem annyira azt szemlélteti, ...milyen volt a honfoglaló előkelők megjelenése, mint inkább azt, milyenek kívántak látszani ravatalukon, - s feltehetőleg hatalmuk reprezentálásának alkalmi által az életben is.”* A tábornoki extra-öltözékre utaló pejoratívna szánt hasonlat feltehetőleg Mesterházy Károly teljesen más indíttatású megfigyelésére utalhat: *„A még a X. század közepén is törzsi kötelékben élő kabarok rangos törzs- és nemzetségfői katonai rangjukat, vagyonukat büszkén kiemelő, szinte hivalkodó gazdagságban temetkeztek. Talán nem hat anakronizmusnak, ha ezeket a rangos személyiségeket a katonai díszszemlék marsalljaival vetjük össze. A törzsi társadalmak, közöttük a nomád népek vezető, annál előkelőbbnek látszottak, mennél több ékszert aggattak a ruházatukra.”* Ld. Mesterházy 1980, 127.

amelyhez egyetértőleg csatlakozott Bollók Ádám is,²² felvetését alátámasztó példaként az arany- vagy aranyozott ezüstveretes szablyákat és íjtegezeket felhozva.²³ Magam e kérdést alapvetően másként ítélem meg. Az említett leleteket kézbe véve, már a felületes szemlélő számára is azonnal nyilvánvalóvá válik, hogy szinte valamennyi kopott, sérült, javított példány,²⁴ s legalább Fettich Nándor vizsgálatai óta tudjuk, hogy ugyanez mondható el a földbe sohasem került bécsi szablyáról és a Prágában őrzött, Szent Istvánnak tulajdonított kardról is.²⁵ E sérülések aligha díszszemlék során keletkeztek, még kevésbé a ravatalon. Mindezek mellett a nemesfém szerelések fegyverek és díszruhák *harctéri* használatára vonatkozóan rendelkezünk régészeti és írott forrással alátámasztott adattal is. A kétségkívül a magyar szállásterületen kívül elhelyezkedő alsó-ausztriai Gnadendorfban talált ifjú sírjából ugyanis előkerült egy nemesfém szerelések szablya, annak bizonyosságaként, hogy a hadra kelt sereg vezetői vittek magukkal ilyen fegyvert.²⁶ S hogy a díszes ru-

22 Bollók 2015, 114-115.

23 Bollók 2015, 110-111: „...konkrét példaként a Felső-Tisza-vidék néhány temetkezéséből ismert különösen díszes veretes szablyákra utalnék (Geszteréd, Karos II/42 [a téves hivatkozás alatt a Szerző nyilván a karosi II/52. sírra gondolt – R. L.], Karos III/11, Rakamaz-Strázsadomb, Zemplén), amelyek a harcban éppen olyan kevésbé voltak praktikus darabok, mint a nagyszámú verettel kirakott készenléti íjtartó tegezek. E darabok minden valószínűség szerint díszfegyverek voltak, ellentétben a típus jónéhány díszítetlen vagy alig díszített emlékével, amelyek fizikai jegyeik alapján jóval alkalmasabbnak tűnnek a tényleges harci alkalmazásra. Az pedig kevésbé lehet kétséges, hogy nemcsak egy díszfegyver és egy harci cselekmények során alkalmazott darab funkciója volt alapvetően más, de sírba kerülésük sem feltétlen ugyanarra az okra vezethető vissza.”

24 Révész 1996, 178-185.

25 E két fegyverről összefoglalóan, a korábbi irodalom áttekintésével: Fodor 2000.

26 Révész 2007, 119-158. A tárgyalt szempontból lényegtelen, hogy e fegyver a fiatalember tulajdonában volt-e, vagy (mint azt magam is felvettem) eredetileg valamelyik hozzátartozója felszereléséhez tartozott, s csak a temetési szertartás során helyezték mellé. (De még az utóbbi lehetőség is azt jelzi, hogy egy ilyen fegyvert valamilyen okból *meg kellett kapnia*.) Mint ahogy annak sincsen jelentősége, hogy más gazdag sírok esetében az elhunyt tulajdonában volt több díszes fegyver közül is csak egyet-egyet temettek el vele.

házatot és felszerelést csata közben is viselték, annak bizonyságaként idézzük fel a vesztes Lech-mezei ütközet (955) után történeteket: Eberhard, Ebersberg vár birtokosa „*elvévén a javát az aranyláncoknak, amelyek a nyak díszéül szolgálnak, és a ruhák alján lévő csengőknek, amelyek arany csengettyűk, s három font aranyat kehely készítésére, ezüst keresztet, amely a király pajzsára volt erősítve, és más ezüst holmit egyházi díszek céljára adott.*”²⁷ A csata után elfogott és kifosztott magyar előkelők aligha a meneküléshez öltöttek díszruhát.

Egészen az egyenruhák és a katonai rangjelzések 17-18. századi megjelenéséig a mindenkori társadalom kisebb-nagyobb rangú vezetőit (beleértve a katonai egységek vezetőit is) ruházatuk, fegyverzetük és felszerelésük anyaga, finomsága és díszítettsége különböztette meg a közemberektől. Ezt természetesen lehetetlen (és teljességgel történelmietlen) lenne megfeleltetni a későbbi katonai rangjelzések szimbólumaival. Tudomásom szerint ilyen törekvés a magyar szakirodalomban nem is lelhető fel, az erre vonatkozó kritikák erősen sarkítottak tekinthetők. Az azonban tagadhatatlan, hogy a honfoglalás kori sírokban a maradandó anyagból készült tárgyak bizonyos szabályszerűnek tűnő leletkombinációkat alkotnak, melyek további vizsgálata mindenképpen indokolt.²⁸ Az is nyilvánvaló, hogy a hitelesen feltárt és dokumentált gazdag mellékletű férfisírokban (Zemplén, Karos II/52., Karos III/11.) nemcsak azonos összetételű tárgyegyüttesek (veretes öv, szablya és lószerszám, esetenként tarsolylemez és készneléti íjtartó tegez is) kerültek elő, hanem a temetési szertartás során azonos rítusokat is követték (hegyével a koponya felé irányított szablya, a bal vállhoz visszahajtott végű öv).²⁹ E jelenségek értelmezésén lehet ugyan polemizálni, előfordulásuk ténszerűségén azonban aligha.

Kétségtelen azonban, hogy pusztán a sírokban talált, maradandó anyagból készült tárgyakból az elhunyt rangját, még kevésbé társadalmi jogállását

27 Idézi: Kristó 1985, 93.

28 Révész 1991, 87-97.

29 Révész 1996, 193-206.

nem lehet teljes pontossággal meghatározni. E ponton jogosan hívta fel a figyelmet Bálint Csanád a „gazdag=vezér, előkelő” séma alkalmazásának veszélyeire.³⁰ Okfejtése szerint „...*tisztázatlan ugyanis a kérdés módszertani oldala: a mellékletek gazdagsága mennyiben jelzi a halott társadalmi helyzetét, s mennyiben tükröz egyedi, egyéni szempontokat (zsákmány, ajándék, a hozzátartozók gyásza).*”³¹ E felvetés két jelentős módszertani tanulságot hordoz. Egyrészt alapvetően fontos, hogy az adott sír együttest a maga tágabb leletkörnyezetébe illesztve vizsgáljuk.³² Éppen ezért valamely, a 10. századi Kárpát-medencében megfigyelt jelenség értelmezése (vagy annak cáfolata) során aligha támaszkodhatunk egy teljesen más földrajzi, etnikai és kulturális közegre vonatkozó adatra. Minden módszertani értékük mellett ezért óvatosan kell bánni a késő vaskori vagy meroving példákkal dolgozó német kutatás eredményeivel, ill. azok közvetlen átvételével és a Kárpát-medence 10. századi viszonyainak történő megfeleltetésével is.

A Bálint Csanád által felvetett másik módszertani probléma a sírleletek értékelése kapcsán a temetés során történt túlreprezentálás lehetőségének a kérdése. E lehetőséggel kétség kívül számolnunk kell. A 10. század a magyarság történetében a mélyreható társadalmi változások időszaka. Hajdan nagyhatalmú, tekintélyes és gazdag családok és nemzetségek valamilyen okból elveszíthették vagyonukat, míg mások anyagi gyarapodása nem, vagy csak bizonyos fáziskéséssel járhatott társadalmi felemelkedéssel. A belső keletkezésű írott forrásokkal nem rendelkező 10. században e folyamatokat nem tudjuk pontosan (egyénekre vagy sír együttesekre lebontva) dokumentálni. Analógiaként azonban felhasználható a sokkal jobb forrásadottságokkal rendelkező, s hasonló közegben hasonló társadalmi átrendeződést megélt 13. századi, Magyarországra beköltözött kunok példája. Körükben éppúgy kimutatható az elszegényedő, de társadalmi státuszát legalább külsőségekben mindenáron megőrizni törekvő törzsi-nemzetségi arisztokrácia

30 Bálint 1995, 120-126.

31 Bálint 1995, 122.

32 Bálint 1995, 48-152. e kritériumnak eleget tett az Űč-Tepe-i sír vizsgálata során.

reprezentáláshoz való ragaszkodása,³³ mint ugyanezen réteg helyzetét megszilárdító, vagy éppen felemelkedő családjainak öntudatos megnyilvánulása.³⁴ Továbbra is szem előtt kell tartanunk azonban azt a tényt, hogy a 10. századi sírokban talált nemesfém mennyisége (más népekhez és korszakokhoz viszonyítva) csekély, összetétele pedig behatárolt (ékszerek, ruhadíszek, méltóságjelvények, lószerszámdíszek). A reprezentáció tehát meghatározott keretek között maradt, s nyoma sincs annak a pazarló gazdagságnak és változatosságnak, amely a koraközépkori hun, avar, viking vagy germán előkelők sírjait jellemzi.³⁵

10. századi magyar fejedelmi sír mindeddig nem került elő. Az uralkodói reprezentáció képének megrajzolását lehetetlenné teszi az a tény, hogy a mai napig egyetlen fejedelmi vagy törzsfői, nemzetségfői központ, ill. lakóhely régészeti nyomát sem sikerült felfedezni, így nincsenek ismereteink sem

33 Hatházi 2005, 40: „Az elszegényedő kun előkelők anyagi problémáinak igen jellemző dokumentumaként közismert Keyran, a Borcsol nemzetség fejének esete, aki IV. Bélától nyert Temes megyei magyar magánbirtokának felét 40 márka értékű arannyal hímzett bíborszövetért, bársonyért és más drágaságokért adta el. Fiai 1288-ban e birtok másik felén is (már csak 15 márkáért) kénytelenek voltak túladni. Más adatok is alátámasztják, hogy a folyamatos 'forráshiánnyal' küszködő kun társadalmi elitnek adománybirtok alig maradt a kezén: a kapott árat felemésztette a folyamatos pénzforrással kellően nem megalapozott főúri életmód, a katonai felszerelés és a kincsgyűjtés, így mind kevesebb fényűzés engedhetek meg maguknak temetkezéseik során is.”

34 Hatházi Gábor egykorú forrásokkal alátámasztott adatai szerint szerint a csólyosi előkelő kun férfival veretes öve formájában közel fél ekealj (25 ha) művelt föld haszna került a sírba. Joggal figyelmeztet azonban arra is, hogy „E javak alapján természetesen nem állapítható meg a halott kun úr földekben, állatállományban, függőségbe került szolgáló kunjaiban, s a hadjáratok során szerzett rabokban, valamint kincsekben őrzött vagyona. Annyi azonban feltétlen kiderül, hogy e javakból miféle, s milyen mennyiségű érték volt az, amit a család elég méltónak tartott ahhoz, hogy a sírba helyezze, és hozzávetőlegesen hol húzódott az ennek kapcsán még vállalható anyagi terhek határa.” Hatházi 2005, 40. Ugyanerről a kérdésről a balotaszállási 10. századi rozettás lószerszámos női sír kapcsán ld. Révész 2001, 38-46. Pontosán ezt a jelenséget írta le Brather 2006, 25.

35 Révész 2007a, 81-93.

annak megjelenési formájáról, sem az azt kiszolgáló kézműves műhelyekről. Néhány, a korbelti településeken talált félkész csontfaragványt leszámítva, nem találtunk a gyártási folyamatról tanúskodó maradványokat, szerszámokat vagy öntőmintákat sem. A 10. század művészeti emlékei szinte kizárólag sírok mellékleteiként láttak napvilágot, az ötvös szerszámok azonban nem kerültek az elhunytak mellé. Mindez óhatatlanul egyoldalúvá teszi az e tárgyköréről megszerezhető tudásunkat.

A fejedelmi központ(ok) helyének meghatározásával régészeti szempontból legutóbb Mesterházy Károly foglalkozott, a középkori krónikás hagyomány, a helynévi adatok és a fejedelmi, törzsfői nemzetségek középkori birtoklástörténetére vonatkozó adatok felhasználásával.³⁶ Eredményei szerint a honfoglalás (895) után egy rövid ideig a fejedelem szállásai valahol a Tisza mellett fekhettek. A Dunántúl elfoglalását követően (900) azonban a Duna mentén volt az ország közepe, Taksony és Géza korától (955) pedig a mai Budapest és Esztergom tágabb környékét tekinthetjük centrumnak.³⁷ Mesterházy szerint még az e térségből ismert legrangosabb, Budapest–farkasréti sír is legfeljebb nemzetségfő lehetett,³⁸ a csüngős kaftánvereteket viselő nők pedig a hét magyar törzs asszonyai voltak. A kiemelkedő leletgazdagságú felső-tiszai temetők egy része véleménye szerint a fejedelmi kíséretet és családtagjaikat rejtik. Nézete szerint azonban a kíséret harcosok zöme az ország különböző részein, saját családja körében temetkezett, így *„nem feltétlenül ott van a fejedelemség központja, ahol a kíséret temetői csoportosulnak.”*³⁹ A temetkezések földrajzi helyzete nem tükrözi közvetlenül az uralmi viszonyokat, a társadalmi kapcsolatokat. Véggkövetkeztetése szerint a Felső-Tisza-vidéki gazdag leletanyagú temetők sajátosságait részben etnikai (kabar) különállásukkal, részben nagycsaládi szerkezetükkel magyarázhatjuk. Ezzel lényegében visszakanyarodott az 1960-as évek szemléletmódjához, anélkül,

36 Mesterházy 1995, 1033-1052.

37 Mesterházy 1995, 1035.

38 Mesterházy 1995, 1036.

39 Mesterházy 1995, 1039-1040.

hogy a legcsekélyebb mértékben reflektált volna az e kérdésekben időközben felmerült ellenvetésekre.⁴⁰ A problémát módszertani szempontból az jelenti, hogy következtetései nem vezethetők le a régészeti adatokból. A jelzett térség (a Duna-mente) leletanyaga ugyanis semmiben nem tér el az ország számos pontján megfigyelhető hasonló síroktól és temetőktől. Önmagukban a régészeti leletek elemzéséből ilyesfajta következtetés nem vonható le, ehhez szükség volt más tudományágak eredményeinek az átvételére. Ennek a következménye a régészeti leletek történeti adatokkal történt értelmezése lett, ami módszertanilag kifogásolható, ugyanis erőteljesen felveti a vegyes érvelés gyanúját. Márpedig ez az eljárás az elmúlt évtizedek során számos esetben zsákutcába vitte a régészeti kutatásokat.

Témánk szempontjából fontos a 'vezér', 'vezéri sír' fogalmak taglalása, melyek kutatástörténetét Mesterházy röviden áttekinti.⁴¹ Aligha vitatható, hogy e fogalom használata nem eléggé szabatos, s valamennyien (magam is) csak jobb híján alkalmazzuk. Ennek oka az, hogy néhány kivétellel (törzsfő, nemzetségfő) nem ismerjük a korabeli méltóságokat, rangokat jelölő megnevezéseket,⁴² ennek következtében a kiemelkedő leletanyagú sírokat nem is tud(hat)juk a megfelelő elnevezéssel illetni. A magyar kutatás mentségére legyen mondva, a sokkal jobb forrásadottságú meroving vagy frank temetők gazdag fegyvereseit is hasonló kifejezésekkel jelölik (tombes de chefs, tombe aristocratique, Fürstengrab, Prunkgräber stb.).⁴³ Mesterházy ismét meroving analógiák alapján úgy véli, hogy a felső-tiszai kíséret nagyon gazdag sírjai egyrészt harci moráltól fűtött életvitelt tükröznek, másrészt pedig archaikus temetkezési szokásaikkal egyben elmaradottabbak is a magasabb kulturális

40 A kabarnak minősített régészeti hagyatékkal kapcsolatban Dienes 1986, 92-114, Fodor 1986, 99-114, a nagycsaládi temetőkről Révész 1984/85, 615-640, a „korai” helynevek megítéléséről és forrásértékéről Kristó-Makk-Szegfű 1973/74.

41 Mesterházy 1995, 1041. Az e sírokból nyugvó férfiak rangjáról, a kutatástörténetet is ismertetve: Mesterházy 1980, 127-128.

42 E problémáról az Űč-Tepe-i sír kapcsán ld. Bálint 1995, 120-126.

43 Mesterházy 1995, 1041, Steuer 1982, 345.

szint útját járó fejedelemséggel (értsd: a hét magyar törzssel) szemben.⁴⁴ Utóbbiak körében ugyanis már kialakult az öröklődő jogállású nemesség, amelynek már nincs szüksége arra, hogy státuszát külsőségekben is kifejezésre juttassa. De ez csak a férfiakra érvényes, mert a hagyománytisztelőbb nők még sokáig őrizték a régi szokásokat, ezzel magyarázható pompázatos megjelenésük (kaftánveretek, ékszerek, veretes lószerszám stb.). Végeredményben e magyar köntösbe öltöztetett merowing modellel kívánja magyarázni a fejedelmi család vélt dunántúli, ill. Budapest környéki szállásterületein a gazdag mellékletű sírok, temetőik hiányát. Problémát okoz az időbeli keretek összemosása is. A magyar fejedelmek Duna-menti (Budapest-Esztergom környéki) központjairól csak a 10. század második felében, Taksony (955 k. – 972) és Géza (972-996) fejedelmek idejéből rendelkezünk többé-kevésbé biztos adatokkal. A korszak kutatásában viszont már hosszabb ideje köztudott, hogy ebben az időszakban a magyar hagyatékok országszerte alapvető változásokon ment át, a korábbiaktól sokkal szerényebb összetételű lett. Ennek következtében módszertanilag kifogásolható, ha megkíséreljük összevetni a Duna-mellék 10. század második felére keltezhető sírjait és temetőit a Felső-Tisza-vidék 10. század első felére jellemző leletanyagával.

A korszak kutatásának egyik alapvető problémáját az jelenti, hogy hiányzik a szakirodalomban használt fogalmak pontos definiálása. Az un. vezéri sírok körének régészeti jellemzését a karosi leletek segítségével kíséreltem meg felvázolni.⁴⁵ E munkahipotézist korántsem tartom lezártnak, még kevésbé véglegesnek. Komoly, de sajnos kivédhetetlen hibalehetőséget rejt az a tény is, hogy az e körbe bevont temetkezések a zempléni és a karosiak kivételével nem szakszerű ásatások során kerültek elő, leletanyaguk csonkán jutott a közgyűjteményekbe. A kutatások jelen állása mellett azonban megkövethető az a feltevés, hogy e leletkör elkülöníthető más, ugyancsak gazdag mellékletű síroktól, amelyek talán a törzsi-nemzetségi arisztokrácia tagjait rejtik (pl. Kétpó, Ladánybene-Benepusztá).⁴⁶

44 Mesterházy 1995, 1043.

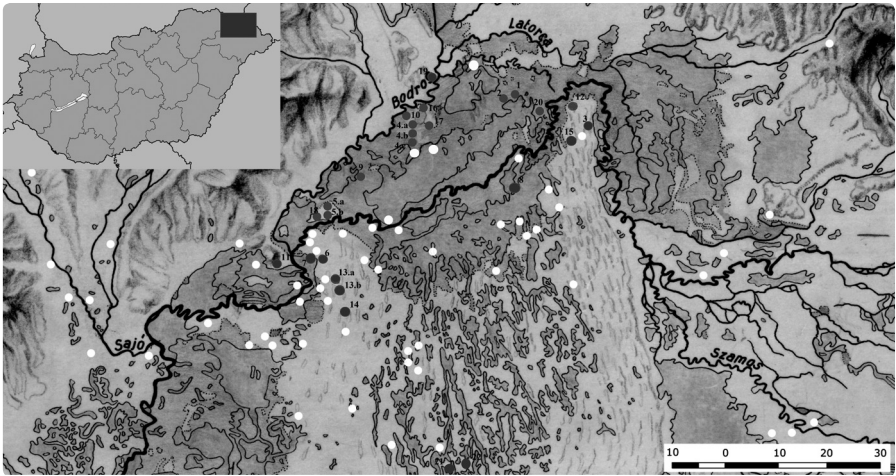
45 Révész 1996, 198-201.

46 Révész 1999, 130-133.

Az un vezéri sírok közül néhányat (Zemplén, Geszteréd) magányosan temettek el. A többiek sírjai jellegzetes összetételű temetőekben kerültek elő, amelyek igen szoros szálakkal kapcsolódnak egymáshoz. Mindegyiket a 10. század első éveiben kezdték használni, s az utolsó sírok is a földbe kerültek a 950-960-as években. A férfiak erős felfegyverzettsége, méltóságjelvényekben való gazdagságuk azt jelezheti, hogy e temetőben egy igen magas rangú főnök katonai kíséretének különböző rangú vezetői, azok családtagjai és házi szolgálói, valamint helyzetüknél fogva többnyire nőtlen kísérő harcosaik nyugodtak. Közülük kerülhettek ki a Nyugat-Európa és Bizánc ellen vezetett hadjáratok vezetői és résztvevői is. E hasonló szerkezetű és gazdagságú Felső-Tisza-vidéki temetőket rendkívül sok szál köti össze, mesterségesen szervezett közösségeket rejtettek. A férfiak elsődleges hivatása a katonáskodás volt. Az ilyes fajta katonai kíséret nem egyedül álló a korabeli Európában. Hasonlót figyelhetünk meg többek között a vikingeknél, a Kijevi Rusz területén, de még a cseheknél és a lengyeleknél is. E vitézeket uruk köteles volt ellátni és zsákmányhoz juttatni, cserében ők engedelmeskedtek parancsolójuknak, szolgálatára álltak a riválisai elleni küzdelmekben, segédkeztek járandóságai behajtásában, s hadserege magvát alkották. Véleményem szerint vezetőik a státuszukat nem annyira előkelő születésüknek köszönhették, hanem a fejedelmi kíséretben betöltött szerepüknek, amely hasonló lehetett azon férfiakéhoz, akiket a 9. századi al-dunai bolgároknál az írott források a fejedelem „etett embereinek” neveznek.⁴⁷ Egyesek közülük seregvezérek lehettek, mások pedig nagyobb csapattestek irányítói.

E vezérek sírjai, valamint a katonai kíséret jellegzetes szerkezetű és leletanyagú temetői véleményem szerint arra utalnak, hogy a lelőhelyeik által körbe zárt területen kell keresnünk a 10. század első felében uralkodott magyar nagyfejedelmek hatalmi központját. (5. kép) Az egész korabeli magyar szállásterületen ugyanis sem hasonló vezéri sírok, sem ilyen számú fegyveres kíséret emlékényaga másutt nem mutatható ki. Joggal

47 Fehér 1931, 145-148.

5. kép: A Tiszaeszlár-Karos-Rétközberencs csoport lelőhelyei (szürkével jelölve) a 10. században a Felső-Tisza-vidéken. 1. Bély/Biel, Okr. Trebišov, SLO 2. Kisdobra/Dobrá-Ligahomok, Okr. Trebišov, SLO 3. Eperjeske, Szabolcs-Szatmár-Bereg m., 4. Karos-Eperjesszőg I-III., Borsod-Abaúj-Zemplén m., 5. Kenézlő-Fazekaszug I-II., Borsod-Abaúj-Zemplén m., 6. Rakamaz-Gyepiföld, Szabolcs-Szatmár-Bereg m., 7. Rakamaz- Strázsadomb, 8. Rétközberencs- Paromdomb, Szabolcs-Szatmár-Bereg m., 9. Sárospatak-Baksahomok, Borsod-Abaúj-Zemplén m., 10. Bodrogszerdahely/Streda nad Bodrogom-Bálványdomb, Okr. Trebišov, SLO 11. Tarcál-Vinnai-dűlő, Borsod-Abaúj-Zemplén m., 12. Tiszabездéd-Harangláb-dűlő, Szabolcs-Szatmár-Bereg m., 13. Tiszaeszlár-Bashalom, Fenyves-tábla I-II., Szabolcs-Szatmár-Bereg m., 14. Tiszaeszlár - Újtelep, Szabolcs-Szatmár-Bereg m., 15. Tuzsér-Boszorkányhegy, Szabolcs-Szatmár-Bereg m., 16. Bodrogvécs/ Več, Okr. Trebišov, SLO 17. Nagykövesd/Velky Kamenec-Szőlőshomok, Okr. Trebišov, SLO -18. Zalkod-Szegfarka, Borsod-Abaúj-Zemplén m., 19. Zemplén/Zemplin-Szélmalomdomb, Okr. Trebišov, SLO 20. Zemplénagárd-Terebesi homok, Borsod-Abaúj-Zemplén m. 21. Geszteréd-Kecskelátó-dűlő, Szabolcs-Szatmár-Bereg m., 22. Balkány, Szabolcs-Szatmár-Bereg m.

gondolhatunk tehát arra, hogy a legnépesebb, legrepresentatívabb megjelenésű kíséret a főhatalom birtokosához köthető.

A hiányos, töredékes forrásbázis miatt indokolt óvatosság szem előtt tartásával úgy látom, hogy a Bodroγκöz 10. századi lelőhelyei (az ágcsernyői és a tizasalamoni temetők kivételével) továbbra is egy csoportba sorolhatók. E mikrorégió lelőhelyei azonban nem korlátozódnak pusztán a Bodroγκöz területére. Északkeleten átlépik a Tiszát, s soruk a mándoki, eperjeskei, tuzséri és tiszabездédi lelőhelyekkel folytatódik. Elterjedési sávjuk végpontja e térségben csak bizonytalanul rajzolódik ki, feltehetőleg a Rétközberencs – Pap vonalnál jelölhető ki. Délnyugaton ugyancsak a Tisza bal parti árteréből kiemelkedő, vagy azt követő szárazulatokon található Rakamaz (Strázsa-domb, Gyepiföld, Fő u.) és Tiszaeszlár (Bashalom I-II., Vörösmarty u., Újtelep) temetői, s e csoporthoz sorolható Tarcál – Vinnai dűlő, s talán a Szerencs – Kácsatetőn felfedezett temetőmaradvány is. Munkahipotézisként a továbbiakban e mikrorégió lelőhelyeit a *Tiszaeszlár – Karos – Rétközberencs temetőcsoport* elnevezéssel fogom jelölni. E csoport lelőhelyeit számos közös vonás fűzi össze.⁴⁸ A temetők szerkezetét és összetételét tekintve ezek közé sorolható a férfi sírok mindenütt kimutatható enyhébb vagy jelentős túlsúlya, valamint az egymás közvetlen közelében található két-három temető által alkotott temetkezési egységek rendszere. Ez utóbbiak egyes tagjai eltérő sírszámúak voltak: némelyik 10-25 temetkezésből állott (pl. Tuzsér, Tiszabездéd, Tiszaeszlár – Bashalom I-II., Kenézlő II., Karos III.), mások több tucat sírt is magukba fogadtak (Karos II. – e típus egyetlen teljesen feltárt lelőhelyeként, de hasonló lehetett Kenézlő I., Karos I. is). Ez utóbbiak területén belül egyébként ugyancsak elkülönültek egymástól bizonyos mértékig az egyetlen sorból, vagy kisebb csoportokból álló temetőrészek, melyek önmagukban ugyanolyanok, mint az előbbi kisebb temetők.

48 Az említett lelőhelyek részletes elemzését egy, jelenleg még kéziratban lévő munkámban végeztem el: Révész L., A 10-11. századi temetők regionális jellemzői a Keleti-Kárpátoктól a Dunáig. (doktori disszertáció kézírata).

E temetőket (az időnként óhatatlanul megjelenő kivételek mellett) összeköti a temetkezési rítus számos eleme is. Ezek közé sorolhatók a megfordított, hegyükkel a koponya felé irányított szablyák, a vállhoz hajlított végű vagy lecsatolt övek, az ételmellékletek magas száma és a lovas vagy pusztán lószerszámos temetkezések magas aránya.

Végül, de nem utolsó sorban összeköti e lelőhelyeket leletanyaguk összetétele is. Szinte kizárólag e csoport tagjaként kerültek elő a Kárpát-medence mindeddig leggazdagabb mellékletű férfi sírjai („vezéri sírok”: Rakamaz – Strázsadomb, Tarczal – Vinnai-dűlő, Kenézlő – Fazekaszug I. temető feldült 1-3. sírjainak valamelyike, Karos – Eperjesszög II. temető 50., 52., III. temető 11. sírja, Bodrogszerdahely – Bálványdomb katonai objektum építése során talált sírja, Zemplén – Szélmalomdomb, Eperjeske 2. és 3. sír).⁴⁹ Figyelemre méltó tény, hogy a Kárpát-medencében talált, kiemelkedő művészi színvonalúnak ítélt ötvösmunkák zöme e sírokból, temetőkből látott napvilágot. Tanulságaikat a térség 10. századi ornamentikájával foglalkozó monográfiájában Bollók Ádám foglalta össze:⁵⁰ *„A másik megfigyelés a kiemelkedő minőségű 10. századi tárgyakkal kapcsolatos. Az egyes emlékek vizsgálata nyomán láthatjuk, hogy az e körbe sorolható tárgyak többsége a kor férfitemetkezéseiből látott napvilágot és nem egyszer a fegyverek közül került ki. Példaként utalok itt a karosi II/52. sír ezüstszereléses, illetve a geszterédi és a rakamazi A sír aranyszereléses szablyáira, továbbá a rakamazi és a tarcali nagy levél alakú veretekre, a rakamazi ... és az ismeretlen lelőhelyű („bárándi”) tarsolylemezekre. Ritka ugyanakkor a kiemelkedő minőségű emlékek egyetlen leletegyüttesben való koncentrációja: így a rakamazi A sírban a szablya, a tarsolylemez és a ruha/készletléti íjtegez veretei vagy a tarcali sírban ugyancsak a tarsolylemez és a ruha/készletléti íjtegez veretei. A legtöbb*

49 A tárgyalt mikrorégiótól távolabb talált geszterédi sírt a későbbiek során fogom tárgyalni.

50 Bollók 2015, 571-572. A férfi temetkezések idézett tárgyai mellett Bollók Á. A kiemelkedő minőségű tárgyak közé sorolta a sárospataki – baksahomoki 3. sír hajfonatkorongját, valamint a Rakamaz – Gyepiföldön talált hajfonatkorongot is, ld. i. m. 204-207, 502-543.

sírból azonban csak egy-egy ilyen tárgy látott napvilágot: így az említett karosi II/52. és a geszterédi sírok szablyái mellett ... a bashalmi I/10. sír csatja. Ez a jelenség talán arra utal, hogy az említett tárgyak – egy részük, esetleg többségük (?) – a fejedelem vagy az annak környezetében működő egyik, kortársai által jelentősen kiemelkedő előkelő által fenntartott műhelyek (esetleg egy-egy, állandó jelleggel foglalkoztatott ötvös) termékei lehetnek, s a 10. századi társadalmon belül működő ajándékcseré keretei között juthattak az azokkal eltemetettekhez. Ez a lehetőség pedig újabb adalékkal szolgálhat a rakamazi, tarcali, geszterédi, karosi halottak egykori státuszáról szóló vitához, még ha annak eldöntését nem is teszik lehetővé.”

A méltóságjelvények (veretes övek, készenléti íjtegezek, tarsolylemezek, arany vagy ezüstszerelések szablyák) azonban nemcsak a vezérek hagyatékában fordulnak elő, hanem a környezetükben eltemetett férfiak sírjaiban is gyakori leletnek számítanak. Formai összefüggéseiket, kapcsolatrendszerüket korábban már részletesen elemeztem, így erre hivatkozva most szükségtelen e kérdéskörre részletesen visszatérnem.⁵¹ Kiegészítve e tárgytypusokat a fegyverekkel és a lovas temetkezésekkel, szembevetve, hogy mindezeknek az aránya mennyire magas a nyíri Mezőség és a Rétköz fennmaradó területeinek egyéb 10. századi temetőihez képest. A méltóságjelvények tekintetében a veretes övek aránya 50:4, a veretes tarsolyoké 7:1, a nemesfém szerelések szablyaké 8:1. Tarsolylemez (13 db.) és veretekkel díszített készenléti íjtegez (7 db.) kizárólag a Tiszaeszlár – Karos – Rétközberencs mikrorégió lelőhelyein fordul elő. Hasonló arányokat tapasztalunk a szablyák (44:3) és az íjászfelszerelés elemeinek felbukkanása (90:42) tekintetében is; utóbbi azonban a leletanyag töredékessége következtében csak tájékoztató jellegű adat. Egyedül a sírokba helyezett balták (13:11) száma kiegyensúlyozott. A gyakran kétes leletkörülmények miatt ugyan csak tájékoztató jellegűek a lovas temetkezések különböző típusainak előfordulását jelző számok, azok egymáshoz viszonyított aránya (171:37) azonban jelzés értékű.

51 Révész 1996, 103-153, 198-206.

A Tiszaeszlár – Karos – Rétközberencs csoport temetői leletanyaguk tekintetében a méltóságjelvények, fegyverek és lovas sírok magas számával tűnnek ki környezetükből, főként e jellemzőik alkotják szembetűnő leletgazdagságukat. Ugyanez nem mondható el viszont a női viseletről, melynek nemesfém díszítményei egyáltalán nem különböznek jelentős mértékben a Felső – Tisza-vidék más lelőhelyeitől. Éppen ellenkezőleg, az e temetőkben nyugvó lányok, asszonyok nagy részét viszonylag szerény ékszeranyaggal és ruhadíszekkel temették el. Egyes területeken (pl. Tiszabездéd, Tuzsér és Eperjeske környékén vagy a kenézlői temetőkben) az ilyen jellegű leletanyag kifejezetten szegényesnek mondható. Néhány vonásuk azonban mégis elválasztja őket környezetüktől. Ezek egyike a rozettás lószerszámveretek gazdag sorozata a Bodroghközben (e tárgytypus viszont Tiszaeszlár és Rakamaz körzetéből mindeddig ismeretlen), valamint a csüngőtágos kaftánveretek teljes hiánya. Az időrend szempontjából is fontos adat lehet, hogy a szőlőfürtös fülbevalók a Tiszaeszlár – Karos – Rétközberencs csoport lelőhelyeiről teljesen hiányoznak. E 10. század második felében feltűnő ékszertypus (talán a csüngős kaftánveretekkel együtt) az akkoriban nyitott temetők jellemzője lehetett.

E csoport különállását támasztják alá a vizsgált térség pénzmellékletes sírjai is. A későbbi időrendi horizontba tartozó Tiszaeszlár – dióskerti lelet (II. Nikephoros Phokas – II. Basileios [963-969] érméje) és a szétkalapált, meghatározhatatlan ibrányi dirhem kivételével kizárólag a Tiszaeszlár - Karos – Rétközberencs lelőhelycsoport temetői tartalmaztak érméket, igaz, ezek sem egyenletes eloszlásban. Délnyugaton, Tiszaeszlár környékén csak nyugat-európai és bizánci érmék láttak napvilágot, muszlim dirhemet innen mindeddig nem ismerünk. A bodroghközi temetőkre a dirhemek túlsúlya jellemző, ezek mellett még nyugati érmék fordulnak elő, bizánci pénzeket viszont e temetőkben nem ismerünk. Hasonló a helyzet e csoport keleti temetői esetében is (Pap – Balázshegy, Rétközberencs – Paromdomb), azzal a megjegyzéssel, hogy a Rétköz északkeleti pereme környékén talált temetők (Tuzsér, Eperjeske, Mándok, Tiszabездéd) sírjaiban egyáltalán nem voltak

érmék. A különböző temetőekben előkerült pénzek zömét a 10. század első harmadában bocsátották ki. A legkésőbbi záró veretek a kenézlői I. temetőből (Provence-i Hugo – II. Lothár 931-947) valamint a Tiszaeszlár-bashalmi I. és II. temetőből láttak napvilágot, utóbbiak II. Lohár (947-950) érméi. Amennyiben a magyarok hadizsákmányként jutottak hozzájuk, megszerzésük utolsó lehetséges időpontja 954-ben volt, a Bulcsú karcha által vezetett hadak ugyanis Franciaországból hazaindulva ekkor érintették utójára Észak-Itáliát.⁵²

Leletanyaguk összetétele, minősége és mennyisége tekintetében a Tiszaeszlár – Karos – Rétközberencs csoport temetői között is jelentős különbségek mutatkoznak. Szembetűnő az északkeleti lelőhelyek némelyikének lovas/lószerszámos sírokban való szegényesége vagy azok teljes hiánya (Tuzsér – Boszorkányhegy), s ugyanott a női viselet nemesfém díszjeinek gyér előfordulása. A legszerényebb leletanyag Pap – Balázs-hegyen és Bodroghalom – Eresztvényhomokon került elő, már amennyiben e temetők az említett csoporthoz tartoztak. Pap esetében a bizonytalanságot a lelőhelycsoport északkeleti kiterjedésének határa okozza, a bodroghalmi temető későbbi (a 10. század második felére történő) keltezésének lehetőségét pedig a C14-es vizsgálatok vetették fel.⁵³ Mivel mindkét utóbbi lelőhelyről teljes mértékben hiányoznak a lovas, fegyveres, méltóságjelvényekkel eltemetett sírok, nyilvánvaló, hogy azok még azonos idejű használatuk esetén sem lehettek tagjai a katonai kíséret tagjait rejtő temetőcsoportnak.⁵⁴ Sejthetőleg ez utóbbiak szolgálatára rendelt családok nyughelyei lehettek, melyekhez hasonlóak akár

52 Kristó 1986, 40.

53 A temető 24. sírjának csontvázából vett minta C14-es vizsgálata két sigma 1 értéket adott: az első szerint (10,2% valószínűséggel) 900-920 között, a második szerint (58,0%) 970-1020 között temették el a sírban nyugvó egyént. A sigma 2 érték (95,4%) 890-1030 között történt földbe kerülést jelez. A sír egyetlen lelete, egy agyag edény alapján a megadott időhatárokat nincs módomban pontosítani, ld. Révész 2006, 414-415; a c14-es datálás bizonytalanságairól Uo. 420-422.

54 A katonai kíséretéről ld. Révész 1991, 87-97; Révész 1994, 139-150; Révész 1996, 193-206.

még tucatszámra rejtőzhetnek a föld alatt. Hasonló modellel már Dienes István is számolt Tiszaeszlár területén a bashalmi és a csengősparti temetők viszonylatában,⁵⁵ ez utóbbiak kapcsolata azonban időrendi okokból kizárható.⁵⁶ A mellékletekben való gazdagság alapján felállított skála másik végpontját jelen pillanatban a karosi és a Tiszaeszlár – Bashalom-Fenyvestáblán feltárt temetők jelzik, a köztes tartományban azonban számtalan változat kimutatható. A pontosabb értékelést sajnos lehetetlenné teszi a lelőhelyek részleges feltártsága, erősen töredékes volta.

Ugyanezen tényező miatt nehézségekbe ütközik a Tiszaeszlár – Karos – Rétközberencs temetőcsoport időrendi kereteinek a pontosítása is. A legkorábbi temetők megnyitásának alsó időhatárát látszólag gond nélkül a magyar honfoglalás (895) körüli évekre tehetjük. Szakirodalmunkban azonban már korábban felemerült annak a lehetősége, hogy az első magyar csoportok már évtizedekkel korábban, a 860-as évek elejétől megtelepedtek a Felső – Tisza vidékén.⁵⁷ A felsorakoztatott érvek egy része numizmatikai, ill. tipokronológiai jellegű. Mechtild Schulze-Dörlamm a térség sírjaiban talált muszlim és nyugat-európai pénzek, valamint általa kiválasztott 27 tárgytypus eurázsiai párhuzamainak gyűjtése alapján igyekezett kimutatni a legkorábbi magyar hagyatékot a 9. század utolsó harmadától.⁵⁸ A tipokronológián és a sírokban talált pénzek keltező értékének felhasználásán alapuló lelethorizontok kimutatására és értelmezésére törekvő munkájának részletei számos hibát tartalmaznak, s összességében elfogadhatatlanok.⁵⁹ Hazai kutatásunk ez utóbbiakra (pl. az érmék keltező értékének túlértékelése, a hibás tipológiai besorolások, egyes tárgytypusok szűkebb és tágabb leletkörnyezetükből

55 Dienes 1970, 120; Dienes 1972, 18.

56 Révész 1996, 203, 907. j.

57 Bálint 1968, 74-76; Kristó 1980, 156-157, 166-171, 204, 216; Györffy 1984, 590-591; Dienes 1986, 99-101; Schulze-Dörlamm 1988, 373-478, Mesterházy 1989-1990, 245-247; Szóke 2014, 106-110.

58 Schulze-Dörlamm 1988, 373-478.

59 M. Schulze-Dörlamm munkájának átfogó értékeléséről, hazai és nemzetközi fogadtatásának áttekintéséről: Langó 2007, 227-238.

történő kiszakítása, az elfogadhatatlan keresztérvelésekre stb.) felhívta a figyelmet.⁶⁰ Mesterházy Károly a 9. századi érméket és a közvetlen keleti párhuzamokkal rendelkező öv- és lószerszámvereteket tartalmazó sírok alapján számolt a 895 előtti beköltözés lehetőségével, igaz, csak korlátozott mértékben: véleménye szerint a Felső-Tisza-vidéket Árpád magyarjainak megérkezése előtt már birtokukba vették (mintegy elővéd szerepet betöltve) a kabarok.⁶¹ Hipotézisét azonban mind a tipokronológia,⁶² mind a numizmatika irányából bírálatok érték.⁶³ Újabbán Szőke Béla Miklós foglalt állást a magyarok egy részének 862 körüli megjelenése mellett.⁶⁴ Érvelése lényegében két fő elemből áll. Egyik a távolság kérdése,⁶⁵ a másik a legkorábbi magyar lelethorizont problematikája.⁶⁶ Szőke felvetései viszonylag könnyen

60 Kovács 1988, 168-172, Révész 1998, 523, Révész 1999, 281.

61 Mesterházy 1989-90, 245-247.

62 Révész 1996, 131-132.

63 Kovács 2011, 90-98.

64 Szőke 2014, 106-110.

65 „Szokás a magyarok feltűnésének erre a korai adatára [862 – R. L.] úgy tekinteni, hogy az a Kárpátoktól keletre élő magyaroknak valamiféle korai kalandozása... Márpedig ha ez a hadjárat a kalandozások nyitánya, vajon miért nem követik – a rabló hadjáratok természetrajza szerint – hamarosan újabb támadások; s miért várnak két évtizedet arra, hogy újra a Duna völgyére támadjanak? ... S vajon a magyaroknak megérte-e vállalni a hosszú utat az Alpok előteréig, kockáztatva, hogy amikor ideérnek, okafigyottá válik a megbízás? Ezekre a kérdésekre csak akkor kapunk logikus választ, ha feltételezzük, hogy ezek a magyarok 862-ben már a Kárpátok koszorúján belül élnek – a gyakran változó erőviszonyok és hadiszerep miatt máskülönben ugyanis nem tudtak volna megfelelő időben és hatásosan bekapcsolódni a küzdelmekbe, s olyan jól kiismerik már magukat a helyi hatalmi-politikai viszonyokban, hogy nem riadnak vissza alkalmi katonai megbízások vállalásától sem. Ld. Szőke 2014, 108.

66 „Annak ugyanis, hogy a 9. század második felében, utolsó harmadában a magyar jelenlét régészeti nézőpontról nehezen mutatható ki, nemcsak az lehet az oka, hogy a régészek a 895-896 körüli honfoglalás dátumát máig axiómaként kezelik, hanem az un. 'honfoglalók első nemzedéke' jelenség, nevezetesen, hogy a keletről újonnan megjelenő népek első nemzedéke régészeti nézőpontról kimutathatatlan. Így van ez a szarmata vagy az avar honfoglalók 'első nemzedékének' ismeretlen régészeti emlékeivel, akiknél a történeti források szerinti első megjelenés és a gyakran

cáfolhatók. Ami a távolságot illeti, a Dnyeper – Ingul – Kodyma folyók vidékével azonosított Etelköz semmivel sem feküdt távolabb a Kárpát-medencétől, mint az ibériai Lerida környéke, az Atlanti-óceán partja vagy Dánia határvidéke, amelyeket 10. századi hadjárataik során könnyedén elértek. Az sem példa nélkül való, hogy mire az eredeti célterületre érkeztek, a hatalmi-politikai viszonyok alapvetően megváltoztak (924, 942, 954), ennek ellenére könnyedén feltalálták magukat, új célpontokat keresve.⁶⁷ E logikát követve éppen az lenne érthetetlen számunkra, hogy a Felső – Tisza-vidéken élve, a frank-morva viszálykodás által kínált számtalan alkalmat miért csak néhány esetben (862, 881, 892, 894) használták ki? Azt pedig távolról sem állíthatjuk, hogy 862 a kalandozások nyitánya: Közép-Európában csakugyan akkor jelentek meg először, de a korabeli muszlim források arról is tudósítanak, hogy meg-megrohanják a szlávokat és az oroszokat, s e ténykedésüket aligha értelmezhetjük másként, mint zsákmányszerző hadjáratokként.⁶⁸ Ami a honfoglaló első generáció régészeti hagyatékát illeti, maga Szőke Béla Miklós is elismeri, hogy az kimutatható. Pusztán a szarmata vagy az avar analógiára hivatkozva mégis megkísérelni hiátust generálni nem több, mint pusztázás, ami nem gyanús’ típusú elméleti kísérlet.

A kutatások jelen állása mellett tehát azt mondhatjuk, hogy egyes magyar csoportok 895 előtti beköltözése elméletileg nem zárható ugyan ki,⁶⁹ de a rendelkezésre álló leletanyag alapján ez egyelőre régészeti érvekkel nem támasztható alá. Főképpen azért nem, mert nem ismerjük a magyarság

pénzzel keltezett régészeti leletanyag között rendre egy nemzedéknyi hiátus mutatható ki... Márpedig ha ez a hiátus törvényszerű, akkor a honfoglaló magyar régészeti leletekre is érvényesnek kell lennie. Mivel pedig a magyar honfoglalók régészeti leletanyagának keltezésében nincs ilyen hiátus, azaz vannak olyan sírleletek, amelyeket már 895 tájától kelteznek, akkor vagy ez a keltezés helytelen, vagy a magyar honfoglalóknak is korábban, az első írásos forrásoknak megfelelően már a 9. század második harmadának elejétől jelen kell lenniük a Tiszántúlon.”
Ld. Szőke 2014, 110.

67 Kovács 2013, 522, 65. j.

68 HKÍF 33-34, 38, 45, 47-48.

69 Révész 1996, 204.

etelközi temetőit (legfeljebb e térség egyes „magyar-gyanús”, zömében szór-
vány leleteit), s így nincs mihez viszonyítanunk a Kárpát-medence legkoráb-
binak vélt magyar lelethorizontját.⁷⁰ A kérdés azonban ennél összetettebb.
A Tiszaeszlár – Karos – Rétközberencs temetőcsoport használatát hozzáve-
tőleg 50-60 éves időtartamban határozhatjuk meg.⁷¹ A (nagyrészt hiányos)
adatok alapján úgy tűnik, hogy ez idő alatt 13 – 24 – 18 – 11 – 73 – 19 – 25
– 26 síros temetőket létesítettek, de még az egymás mellett lévő temetőket
temetkezési egységként kezelve is legfeljebb 37 – 150/160 síros lelőhelyekkel
számolhatunk. Ezek zöme aligha volt végig használatban az említett öt-hat
évtized során, inkább azt feltételezhetjük, hogy az azokat benépesítő közös-
ségek legfeljebb egy-három évtizedig temetkeztek oda. Ebből következően
sem megnyitásuk, sem felhagyásuk nem egyszerre történt. Egyeseket e peri-
ódus elején kezdtek használni, de a 10. század harmincas – ötvenes évei kö-
zött valamikor valószínűleg felhagytak (Karos I-III., Kisdobra, Sárospatak
– Baksahomok), mások megnyitása és felhagyása is néhány évvel, évtized-
del később történhetett (Tiszaeszlár – Bashalom I-II., Kenézlő – Fazekaszug
I-II. az érmék alapján, Bodrogvécs a szablyamarkolatú kard feltűnése okán).
Mindebből az következik, hogy az általunk ismert temető- és sírmennyiség-
gel még az említett 5-6 évtizedet is nehezen tudjuk lefedni, ezen időtartam
további, legalább négy évtizeddel való megnyújtása pedig egyenesen lehetet-
lennek tűnik.

A fentieket röviden összefoglalva, jellegzetességeik alapján nagy valószí-
nűséggel 22 temető sorolható a Tiszaeszlár – Karos – Rétközberencs cso-
portba.⁷² (5. kép) Többségük nagymértékű pusztulása, részleges feltártsága

70 A 9. századi magyarsággal kapcsolatba hozott leletanyag legutóbbi
összefoglalása: Türk 2010, 261-306.

71 Révész 1996, 204-206.

72 Bodrogszerdahely-Bálványdomb, Bodrogvécs, Eperjeske, Karos – Eperjesszőg
I-III. temető, Kenézlő – Fazekaszug I-II. temető, Nagykövesd – Szőlőshomok,
Rakamaz – Gyepiföld, Rakamaz – Strázsadomb, Rétközberencs – Paromdomb,
Sárospatak – Baksahomok, Tarcál – Vinnai-dűlő, Tiszabездéd – Harangláb-
dűlő, Tiszaeszlár – Bashalom, Fenyvestábla I-II. temető, Tiszaeszlár – Újtelep,

nyilvánvalóan fokozza a bizonytalanságot, a kutatás és a forrásbázis jelenlegi szintjén azonban ezt a tényezőt nem lehet kiküszöbölni. E lelőhelyekről minimálisan 130 férfi, 70 női, 51 gyermek temetkezést ismerünk, további 51 sír nemének és életkorának meghatározása nem lehetséges. Ahhoz azonban ez az adatsor (kiegészítve a mellékletek jellegzetességeivel) elegendőnek tűnik, hogy a szerepüket illető hipotézist felvázolhassuk. Nagy valószínűséggel e körhöz sorolhatók egyéb lelőhelyek is (Anarcs – Czóbel birtok, Bély, Mándok – Tetenke, Szinyér, Karcsa – Tégláska, Pátroha – Szerűskert, Pátroha – Kuklás-domb, Rakamaz – Fő u., Tiszaeszlár – Vörösmarty u.), amelyekről vagy az előbbieknél is kevesebb információval rendelkezünk, vagy a véletlen folytán csak női sírjaikat ismerjük. Végezetül többször utaltam már rá, hogy Bodroghalom – Eresztvényhomok és Pap – Balázshegy e csoporthoz történő sorolása vitatható: leletanyaguk szegényessége (mértóságjelvények, fegyverek, lovas temetkezések teljes hiánya) ezt nem támogatja, földrajzi helyzetük és időrendjük alapján viszont a Tiszaeszlár – Karos – Rétközberencs csoporttal egykorúak lehettek.

Mellékletei alapján a geszterédi sír beleillik abba a vezéri körbe, melyet a tarcali, rakamazi, zempléni, karosi II/52 és III/11. sírban nyugvó férfiak reprezentálnak, jóllehet nyughelye azoktól távolabb található. A leletanyag alapján úgy tűnik, a Hajdúság területén Hajdúböszörmény határában és attól keletebbre Geszteréd, Újfehértó, Balkány, Nyíracсад, Hajdúsámson körzetében számolhatunk a 10. század első felében egy gazdag nemzetség megjelenésével. Kis sírszámú temetőik viszonylag rövid ideig lehettek használatban. Leletanyaguk összetétele szoros szálakkal kapcsolja ezeket a Felső – Tisza-vidék egykorú lelőhelyeihez, a Tiszaeszlár – Karos – Rétközberencs csoporthoz. Tüzetesebb vizsgálatukat azonban a temetők töredékes állapota lehetetlenné teszi. A század második felére nyomuk veszik, új temetőket e térségben csak az ezredforduló évtizedeiben nyitnak.

Tuzsér – Boszorkányhegy, Zalkod-Szegfarka, Zemplén – Szélmalomdomb, Zemplénagárd – Terebesi homok.

A fejedelmi kíséret hagyatékeként meghatározott Felső-Tisza-vidéki temetők közös sajátossága, hogy azok használata a 10. század közepén megszakadt. Feltehetőleg az azokat használó közösségeket 955 (az augsburgi csata-vesztés és a nyugati irányú hadjáratok lezárulta után) az új fejedelmi hatalom felszámolta, széttelepítette. Írott forrás ugyan nem szól róla, de ekkor tájt érhetett véget Fajsz (? – 955 k.) fejedelem uralma, akit méltóságában Taksony (955 k. – 972) követett. Nem elképzelhetetlen, hogy ez a váltás nem zökkenőmentesen, hanem véres hatalmi harcok árán ment végbe. Taksony, majd őt követően fia, Géza (972 - 996) új típusú kíséretet és új hatalmi központokat épített ki magának, előbb a Duna-Tisza-közén, majd Esztergom, Székesfehérvár és Óbuda körzetében, mint arról az e városok határában a 10. század közepén vagy második felében nyitott új temetők sorozata tanúskodik.

IRODALOM

- Bartha et. al. 1969 Bartha Antal – Bóna István – Dienes István – Györffy György – László Gyula – Pais Dezső: Megjegyzések Fettich Nándor válaszára. ArchÉrt 96 (1966) 114-125.
- Bálint 1968 Bálint Csanád: Honfoglalás kori sírok Szeged-Öthalmon. – *Mogili iz epohi zavoevania rodini na holme „Ethalom” bliz Szegeda*. MFMÉ (1968), 47- 89.
- Bálint 1995 Bálint Csanád: Kelet, a korai avarok és Bizánc kapcsolatai. Régészeti tanulmányok. Magyar Őstörténeti Könyvtár 8. Szeged 1995.

- Bollók 2015 Bollók Ádám: Ornamentika a 10. századi Kárpát-medencében. Formatörténeti tanulmányok a honfoglalás kori díszítőművészethez. Budapest 2015.
- Brather 2006 Brather, Sebastian: „Etnikai értelmezés” és struktúra – történeti magyarázat a régészetben. *Korall* 2006, 23-72.
- Budinský-Krička 1965 Budinský-Krička, Vojtech: Staromadarský náčelnický hrob zo Zemplina. *Archaeologické rozhledy* 17 (1965) 309-338.
- Budinský-Krička–Fettich 1973 Budinský-Krička, Vojtech – Fettich, Nándor: Das altungarische Fürstengrab von Zemplín. *ASM* 2 (1973).
- Christlein 1973 Christlein, R.: Besitzabstufungen zur Merowingwrzeit im Spiegel reicher Grabfunde aus west- und Süddeutschland. *JRGZM* 20 (1973) 147-180.
- Dienes 1970 Dienes István: A IX-X. századi magyar társadalom kérdéseihez. Bartha A., A IX-X. századi magyar társadalom c. könyve alkalmából. *MTA II. Oszt. Közl.* 19 (1970), 111-126.
- Dienes 1972 Dienes István: A honfoglaló magyarok. Budapest 1972.
- Dienes 1986 Dienes István: Felső-Tisza-vidék a X. században. Szabolcs-szatmár megye régészeti emlékei II. In: Entz Géza (szerk.): Szabolcs-Szatmár megye műemlékei I. Budapest, 1986, 92-114.
- Fehér 1931 Fehér Géza: A bolgár-török műveltség emlékei és magyar őstörténeti vonatkozásai – *Les*

monuments de la culture protobulgare et leurs relations Hongroises. Arch.Hung. 7 (1931)

- Fettich 1969 Fettich Nándor: Válasz a zempléni fejedelmi sírlelet ügyében az Archaeológiai Értesítő 1966. évi számában megjelent hozzászólásokra. ArchÉrt 96 (1969) 109-113.
- Fodor 1976 Fodor István: Megjegyzések a zempléni sír értékeléséhez. ArchÉrt 103 (1976) 282-286.
- Fodor 1986 Fodor István: Néhány régészeti észrevétel a kabar-kérdésről. In: Régészeti tanulmányok Kelet-Magyarországról. Folklor és Etnográfia 24. Debrecen 1986. 99–114.
- Fodor 1996 Fodor István: Rakamaz – Strázsadomb. In: The Ancient Hungarians. Exhibition Catalogue. Edited by Fodor I., Wolf M. – Révész L. – M. Nepper I. Budapest, 1996, 110-119.
- Fodor 2000 Fodor István: A bécsi szablya és a prágai kard. Szeged 2000.
- Gebühr 1970 Gebühr, M.: Beigabenvergesellschaftungen in mecklenburgischer Gräberfeldern der älteren römischen Kaiserzeit. Neue Ausgrabungen und Forschungen in Nederschsen 6 (1970) 93-116.
- Györffy 1984 Györffy György: Honfoglalás és megtelepedés. A kalandozások kora. Államszervezés. Az új társadalmi rend válsága. In: Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig I. főszerk. Székely György, Budapest 1984, 577-888.

- Hatházi 2005 Hatházi Gábor: Sírok, kincsek, rejtélyek. Híres középkori régészeti leletek Kiskunhalas környékén. – *Gräber, Schätze, Rätsel. Berühmte mittelalterliche archäologische Schatzfunde in der Nähe von Kiskunhalas*. Halasi albumok 7. Kiskunhalas 2005.
- Härke 1997 Härke, Heinrich: The Nature of Burial Data. In: *Jensen, C. K. – Nielsen, K. H., Burial & Society. The Chronological and Social Analysis of Archaeological Burial Data*. Aarhus, 1997, 19-27.
- Härke 2003 Härke, Heinrich: Beigabensitte und Erinnerung: Überlegungen zu einem Aspekt des frühmittelalterlichen Bestattungsrituals. In: *Jarnut, J. – Wemhoff, M. (hrsg.), Erinnerungskultur im Bestattungsritual. Archäologisch-Historisches Forum*. MittelaltStud. 3, München 2003, 107-126.
- HKÍF A honfoglalás korának írott forrásai. Szerk. Kristó Gyula (Olajos Teréz, H. Tóth Imre és Zimonyi István közreműködésével). Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 7. Szeged, 1995.
- Hozzászólások 1966 Hozzászólások Fettich Nándor, das Altungarische Fürstengrab von Zemplin című könyve kéziratához. *ArchÉrt* 93 (1966) 278-283.
- Jósa 1895 Jósa András: A tarczali sírleletről (Zemplén m.). *ArchÉrt* 15 (1895) 75-76.
- Jósa 1914 Jósa András: Honfoglaláskori emlékek Szabolcsban. *ArchÉrt* 34 (1914) I: 169–184, II: 303–340.
- Kiss 1920–1922 Kiss Lajos: Eperjeskei honfoglaláskori temető. *ArchÉrt* 39 (1920–1922) 42–55.

- Kiss 1938 Kiss Lajos: A geszterédi honfoglalás kori sírlelet. – *Der Altungarische Grabfund von Geszteréd*. Arch. Hung. 24 (1938)
- Kovács 1988 Kovács László: A magyar honfoglalás kori pénzleletek keltező értékéről. – Über der datierenden Wert der ungarischen landnahmezeitlichen Münzfunde. HOMÉ 25-26 (1988) 161-175.
- Kovács 1989 Kovács, László: Münzen aus der ungarischen Landnahmezeit. Archäologische Untersuchung der arabischen, byzantinischen, westeuropäischen und römischen Münzen aus dem Karpatenbecken des 10. Jahrhunderts. *FontesArchHung.* Budapest 1989.
- Kovács 2011 Kovács László: A magyar kalandozások zsákmányáról. – Über die Beute der ungarischen Streifzüge. Budapest 2011.
- Kovács 2013 Kovács László: A Kárpát-medence honfoglalás és kora Árpád-kori szállási és falusi temetői. Kitekintéssel az előzményekre. Vázlat. – *Die landnahmezeitlichen und früharpadenzeitlichen Gräberfelder von Quartier und Dörfer mit hinblick auf die vorgeschichte. Ein Abriss*. In: A honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei. Tanulmányok Kovács László 70. születésnapjára. Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanészékéről 3. Szeged 2013, 511-604.
- Kristó 1980 Kristó Gyula: Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig. Budapest 1980.

- Kristó 1985 Kristó Gyula: Az augsburgi csata. Budapest 1985.
- Kristó 1986 Kristó Gyula: Az Árpád-kor háborúi. Budapest 1986.
- Kristó-Makk-Szegfű
1973/74 Kristó Gyula-Makk Ferenc-Szegfű László: Adatok „korai” helyneveink ismeretéhez. – *Données á la connaissance des toponymes hongrois „anciens”*. I-II. Acta Historica, Szeged, 1973-74.
- Langó 2007 Langó, Péter: Amit elrejt a föld... A 10. századi magyarság anyagi kultúrájának régészeti kutatása a Kárpát-medencében. L'Harmattan, Budapest 2007.
- László 1976 László Gyula: A zempléni honfoglaláskori vezérsírról. ArchÉrt 103 (1976) 79-85.
- Marosi 1997 Marosi Ernő: A magyar középkor művészete a Nemzeti Múzeumban a millectenáriumi év kiállításain. BUKSZ 8, 1997/2) 162-164.
- Mesterházy 1980 Mesterházy Károly: Nemzeti szervezeti és az osztályviszonyok kialakulása a honfoglaló magyarságnál. Budapest 1980.
- Mesterházy 1989-1990 Mesterházy Károly: A Felső-Tisza-vidéki ötvösműhely és a honfoglaláskori emlékek időrendje. – *The metal workshop in the Upper Tisza region and the chronology of finds from the Conquest period*. Agria 25–26 (1989–90) 235–274.
- Mesterházy 1995 Mesterházy Károly: A magyar fejedelem és kísérete a 10. században. – *Le duc hongrois et son accompagnement dans le 10e siècle – The reigning*

princes of Hungary and their retinue in the 10th century). Századok 129 (1995) 1033–1052.

- Nevizánsky – Košta 2009 Nevizánsky, Gabriel – Košta, Jirži: Výskum staromad'arského jazdeckého pohrebiska v Stredne nad Bodrogom v rokoch 1926 a 1937. SlovArch. 57/2 (2009) 301-354.
- Révész 1984-85 Révész László: Voltak-e nagycsaládi temetői a honfoglaló magyaroknak? - *Über die Existenz der großfamiliären Gräberfelder bei den landnehmenden Ungarn. Byli li bol'sesemejnye mogil'niki u vengrov-obretatelej rodiny?* MFMÉ 1984/85-2, 615–640.
- Révész 1991 Révész László: X. századi magyar fejedelmi kíséret temetői Karoson. Valóság 1991/10. 87-97.
- Révész 1994 Révész László: Vezéri sírok a felső-Tisza vidéken In: Honfoglalás és régészet. Szerk: Györffy Gy. – Kovács L. Budapest 1994, 139-150.
- Révész 1996 Révész László: A karosi honfoglalás kori temetők. Régészeti adatok a Felső-Tisza-vidék X. századi történetéhez. - *Die Gräberfelder von Karos aus der Landnahmezeit. Archäologische Angaben zur Geschichte des oberen Theißgebietes im 10. Jahrhundert.* Miskolc 1996.
- Révész 1998 Révész László: Szempontok a honfoglalás kori leletanyag időrendjének meghatározásához a keleti párhuzamok alapján. - *Gesichtspunkte zur Bestimmung der Chronologie der landnahmezeitlichen Funde aufgrund der östlichen Analogien.* MFMÉ-StudArch 4 (1998) 523–532.

- Révész 1999 Révész László: Emlékezzetek utatok kezdetére... Régészeti kalandozások a magyar honfoglalás és államalapítás korában. Budapest 1999.
- Révész 2001 Révész László: Aranyszántás Balotán. Gazdag honfoglalás kori női sírok Kiskunhalas környékén. *Goldenes Ackerfeld in Balota. Reiche Frauengräber aus der Landnahmezeit in der Gemarkung von Kiskunhalas*) Budapest-Kiskunhalas 2001, 1-93.
- Révész 2006 Révész László: Magyar honfoglalás kori sírok keltezési lehetőségei. Régészeti keltezés – természettudományos keltezés. – *Möglichkeiten einer datierung der Gräber aus der Zeit der Landnahme durch der Ungarn: Archäologische Datierung – Naturwissenschaftliche Datierung*. Arrabona 44/1 2006. 411-440.
- Révész 2007 Révész, László: Auswertung der Funde. In: Daim, Falko – Lauermann, Ernst (Hrsg.), *Das frühungarische Reitergrab von Gnadendorf (Niederösterreich)*. Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, Band 64. Mainz 2006, 119-158.
- Révész 2007a Révész László: Szempontok a honfoglalás kori temetők pénz- és nemesfém leleteinek értékeléséhez. In: *A numizmatika és a társtudományok VI.* (szerk. Torbágyi Melinda) Székesfehérvár 2007. 81-93.)
- Steuer 1979 Steuer, Heiko: Frühgeschichtliche Sozialstrukturen in Mitteleuropa. Zur Analyse der Auswertungsmethode des archäologischen Quellenmaterials.

In: Jankuhn, H. – Wenskus, R. (Hrsg.), *Geschichtswissenschaft und Archäologie. Vorträge und Forschungen 22*, Sigmaringen 1979, 595-633.

Steuer 1982

Steuer, Heiko: *Frühgeschichtliche Sozialstrukturen in Mitteleuropa. Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen. Nr. 128.* Göttingen 1982.

Szőke 2014

Szőke Béla Miklós: *A Karoling kor a Kárpát-medencében.* Budapest 2014.

Tainter 1975

Tainter, J. A.: *Social inference and mortuary practices: an experiment in numerical classification.* *World Archaeology* 7 (1975) 1-15.

Türk 2010

Türk Attila: *Adatok és szempontok a szaltovói kultúrkörnek a magyar őstörténet régészeti kutatásában játszott szerepéről.* In: szerk. G. Tóth P. – Szabó P., *Középkortörténeti tanulmányok 6* (Szeged 2010) 261-306.